

LATOPISY
AKADEMII SUPRASKIEJ
10

ВѢЩЕЦЪ ХВАЛЕНІА.
STUDIA OFIAROWANE
PROFESOROWI ALEKSANDROWI NAUMOWOWI
NA JUBILEUSZ 70-LECIA

Pod redakcją
Marzanny Kuczyńskiej

Białystok 2019

Rada Naukowa

Arcybiskup Białostocki i Gdański Jakub (Białystok),
ks. Henryk Paprocki (Warszawa), Antoni Mironowicz (Białystok),
Aleksander Naumow (Wenecja), Ivan Charota (Mińsk)

Kolegium Redakcyjne

ks. Jarosław Józwiak (redaktor naczelny),
Jakub Oniszczyk (sekretarz), Marzanna Kuczyńska,
Jarosław Charkiewicz

Recenzenci

prof. Zoja Jaroszewicz-Pierśławcew, ks. dr hab. prof. UwB Marek Ławreszuk

Adres Redakcji

Fundacja „Oikonomos”
ul. Św. Mikołaja 5, 15-420 Białystok, e-mail: fundacja@oikonomos.pl

Redakcja techniczna, skład i projekt okładki

Jarosław Charkiewicz

ISSN 2082-9299

Wydawca

Fundacja „Oikonomos”

Druk i oprawa

Orthdruk Sp. z o.o., Białystok

SPIS TREŚCI

Krassimir Stantchev	
<i>Kilka słów o Aleksandrze Naumowie</i>	7
Teresa Chynczewska-Hennel	
<i>Dyplomaci weneccy w Rzeczypospolitej XVII wieku</i>	11
Tomasz Kempa	
<i>Melecjusz Smotrycki kontra król Zygmunt III w sprawie wyświęcenia prawosławnych władcyków przez patriarchę Teofana III (publikacja nieznanych źródeł)</i>	25
Robert Mariusz Drozdowski	
<i>Kozaczyzna Zaporoska wobec synodów kijowskich w latach 1628–1629</i>	41
Сергей Темчин	
<i>Св. Алексей, Человек Божий, и пророк Елисей, Человек Божий: как безымянный сирийский святой «римского» происхождения получил греческое имя</i>	53
Viviana Nosilia	
<i>Ruski Polikarp a polski Polikardus, czyli o tym, co staroruska przeróbka ma jeszcze do powiedzenia o Rozmowie mistrza Polikarpa ze śmiercią</i>	65
Jan Stradomski	
<i>Apokryficzne prorocstwo o Chrystusie w pogańskiej świątyni boga Apollona i jego znaczenie dla badań nad związkami literatury ruskiej z Bałkanami</i>	85
Alicja Nowak	
<i>W czytaniu ksiąg trzeba się lubować – Michał Słozka o księgach</i>	101
Ежи Остапчук	
<i>Предисловия блаженного Феофилакта Болгарского к Евангелиям в киевских Евангелиях тетр 1697 и 1712 гг.</i>	115
Izabela Lis-Wielgosz	
<i>O emigracji duchowej, czyli wychodźstwie „ze świata” (próba interpretacji fenomenu kobiecej anachorezy)</i>	127

Dominika Gapska	
<i>Św. Paraskewa-Petka z Epiwatu – kilka uwag o serbizacji kultu</i>	145
Antoni Mironowicz	
<i>Święty męczennik Makary Kaniewski (Tokarzewski) (1605–1678)</i>	157
Lilla Moroz-Grzelak	
<i>Jezuici i ich świat w rosyjskich i radzieckich wydawnictwach leksykograficznych</i>	163
Галя Симеонова-Конах, Теодора Конах	
<i>Към въпроса за българската емиграция в земите на хабсбургската монархия в първите десетилетия след Чипровското въстание от 1688 година</i>	181
Mirosław Piotr Kruk	
<i>Graffiti w malowidłach ortodoksyjnych</i>	193
Aleksandra Sulikowska-Bełczowska	
<i>Aleksander Newski – święty mnich i bohater wschodniej Słowiańszczyzny</i>	213
Agnieszka Groniek	
<i>Graficzna teza filozoficzna Damiana Galachowskiego ku czci Rafała Zaborowskiego. Analiza treści</i>	231
Мая Иванова	
<i>Картината „Светите Кирил и Методий” от Ян Матейко и нейната история</i>	251
Aleksandra Michalska	
<i>Spotkanie sacrum i profanum w przestrzeni cerkwi św. Jerzego we wsi Złotolist w Bułgarii</i>	265
<i>Bibliografia Aleksandra Naumowa, oprac. Marzanna Kuczyńska</i>	277

KILKA SŁÓW O ALEKSANDRZE NAUMOWIE

Gdy piszę te słowa, mija właśnie pół wieku naszej znajomości, bowiem poznaliśmy się jako dwudziestoletni chłopcy podczas rocznego pobytu Alika/Saszy Naumowa na ministerialnym stypendium na Uniwersytecie Sofijskim.

Urodził się cztery miesiące po mnie, 6 lipca 1949 roku w Ornece, na Warmii, gdzie jego ojciec, protojerej Eugeniusz, były więzień hitlerowskich obozów koncentracyjnych, jako dziekan gdańsko-olsztyński organizował życie religijne prawosławnym przesiedleńcom ze Wschodu, a rok wcześniej był członkiem delegacji podpisującej akt autokefalii Polskiej Cerkwi Prawosławnej. Potem, w 1953 roku, rodzina przeniosła się na Białostoczczyznę, na ziemię nad Bugiem i Narwią – Podbiele, Mielnik, Bielsk, Drohiczyn. Stąd, jak kiedyś Franciszek Skoryna, wyjechał w 1966 roku po maturze w drohiczyńskim liceum na studia na Uniwersytet Jagielloński, gdzie w 1971 ukończył z wyróżnieniem filologię słowiańską. Zaraz po studiach został zatrudniony w Katedrze (przemianowanej później na Instytut) Filologii Słowiańskiej na Wydziale Filologicznym macierzystej Uczelni. Tu przepracował ponad czterdzieści lat, przechodząc przez wszystkie szczeble kariery naukowej – starszy asystent, adiunkt, docent, profesor nadzwyczajny i profesor zwyczajny; zrezygnował z tej pracy dopiero w 2013 roku, nie mogąc dłużej łączyć pracy w Krakowie z zatrudnieniem w Wenecji.

W latach 1974–1977 był lektorem języka polskiego na Uniwersytecie w Belgradzie, w okresie 1981–1984 uczył języka polskiego na Uniwersytecie w Pizie. Uczestniczył w dziesiątkach kongresów i konferencji, był zapraszany na wykłady na wiele uniwersytetów, z czego szczególnie ważne były wyjazdy na Yale University (1988) i na Uniwersytet Kalifornijski z siedzibą w Berkeley (1991, 2000). Wiele lat wykładał równolegle w Poznaniu, na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza; był jednym z pierwszych pracowników Collegium Europaeum w Gnieźnie. Od 2003 roku objął katedrę na Uniwersytecie Ca' Foscari w Wenecji i tutaj właśnie przechodzi na emeryturę.

Już w pierwszych publikacjach Naumow (zob. Wykaz publikacji) odsłonił swoje główne zainteresowania oraz szerokie kompetencje historycznoliterackie i teoretyczne w zakresie literatury cerkiewnosłowiańskiej (sam chętnie określał siebie, nawet na wytyśkach, nieistniejącym terminem ‘cerkiewista’!). Literaturę cerkiewnosłowiańską określał od samego początku jako system, włączając doń także apokryfy, powszechnie po marksistowsku traktowane jako demokratyczna opozycja wobec oficjalnej kultury. Z zapałem zeloty, który nas wtedy charakteryzował, podjął dyskusję z uczonymi tej miary co Dymitr Lichaczow czy Riccardo Picchio. Jego pierwsza książka, będąca przeróbką obronionego w 1974 roku doktoratu – *Apokryfy w systemie literatury*

cerkiewnosłowiańskiej (Naumow 1976), łączy w sobie młodzieńczy bunt ideologiczny przeciwko marksistowskiej teorii kultury z teoretyczną wizją literatury średniowiecznej i z głęboką znajomością duchowości prawosławnej. Serię wczesnych publikacji zamykała wydrukowana na powielaczu rozprawa habilitacyjna *Biblia w strukturze artystycznej utworów cerkiewnosłowiańskich* (Kraków 1983), książka, która wyprzedzała w slawistyce intensywny rozwój studiów nad wzajemną relacją Pismo św.–literatura, a której znaczenie teoretyczne pozostaje wciąż aktualne. W następnym roku wyszła antologia *Dar słowa. Ze starej literatury serbskiej*¹, która otwiera bogaty dorobek translacyjny Naumowa, będącego jednym z głównych tłumaczy z języka cerkiewnosłowiańskiego na polski (zob. Naumow 1985, liczne przekłady liturgiczne).

Jedną ze wspólnie realizowanych przez nas idei była (udana!) próba literackiego i artystycznego dowartościowania bizantyńsko-słowiańskiej poezji, w tym zwłaszcza hymnografii. Gatunek, znajdujący się dziś w centrum badań paleoslawistycznych, był podówczas ignorowany bardziej niż inne, i przez badaczy, i przez ideologicznych decydentów.

W kolejnym roku ukazało się mikrofiszowe wydanie *Crkoleskiego apostoła*, XIII-wiecznego rękopisu cyrylickiego, wraz z towarzyszącym tomem studiów (Bogdanović, Velčeva, Naumow 1986). Było ono rezultatem międzynarodowej współpracy w ramach CIBAL²: był on jednym z najaktywniejszych uczestników projektu badania dziedzictwa rękopiśmiennego Bałkanów i Śródziemnomorza, zarówno w planie metodyki³, terminologii, jak i konkretnych badań nad cerkiewnosłowiańskimi rękopisami zachowanymi w bibliotekach i muzeach polskich. Po zakończeniu pierwszego długiego pobytu we Włoszech Naumow przez lata prowadził badania nad stanem posiadania polskich księgozbiorów, odkrywając dziesiątki nieznanych kodeksów i opisując ich zawartość. Wraz z młodszymi kolegami wydał pierwszy kompletny katalog rękopisów cyrylickich (Naumow, Kaszlej 2002; 2004), który jest niezbędnym narzędziem do badania tradycji cerkiewnosłowiańskiej w ogóle, ale szczególnie do opisu tradycji kultury państwa polsko-litewskiego, I Rzeczypospolitej. To zainteresowanie, a raczej przywiązanie do tej tradycji, skłoniło go do założenia we współpracy z młodym wileńskim kolegą, Sergejusem Temčinasem, wydawniczej serii *Krakowsko-Wileńskie studia slawistyczne*, poświęconej starożytnościom słowiańskim; właśnie ukazał się 15-ty tom tej cenionej w całym świecie edycji. Serię otwiera tom Naumowa *Wiara i historia. Z dziejów literatury cerkiewnosłowiańskiej na ziemiach polsko-litewskich* (Naumow 1996). Tom przedstawia twórczość w języku cerkiewnosłowiańskim obecną w polskich i wileńskich rękopisach cyrylickich, ale także w dawnych drukach w kręgu kijowskim, pod zaborem rosyjskim czy w międzywojennej Polsce. Kilka lat później ukazała się druga książka autora *Domus divisa* (Naumow 2002), tym razem poświęcona kulturze i piśmiennictwu ruskiemu

¹ Łódź: Wydawnictwo Łódzkie 1983, 274 s.

² CIBAL: Centre international d'information sur les sources de l'histoire balkanique et méditerranéenne przy UNESCO z siedzibą w Sofii.

³ *Règles-modèles méthodiques / Примерная методика*, [w:] K. Stančev (réd. générale), *Description et catalogage des manuscrits médiévaux / Описание и каталогизирование средневековых рукописей*, Sofia 1984 (CIBAL, Balcanica III, Études et documents 3), s. 9–14 (po francusku) i 15–20 (po rosyjsku).

w I Rzeczypospolitej, z wartościowym aneksem tłumaczeń, wykonanych przez młodych współpracowników. Kolejną inicjatywą było utworzenie serii Biblioteka Duchowości Europejskiej (wpierw w Gnieźnie, potem w Krakowie), gdzie poprzez głębokie studia i wyborne tłumaczenia przybliżyła się polskiemu czytelnikowi kulturę wschodniochrześcijańską w jej kontekście europejskim (tomy poświęcone świętym Mikołajowi i Benedyktowi, Cyrylowi i Metodemu oraz ich uczniom⁴, a także Franciszkowi Skorynie).

Po przyjeździe do Wenecji Naumow włączył się aktywnie w życie naukowe slawistyki włoskiej, a także zintensyfikował swój udział na arenie międzynarodowej, głównie w Bułgarii, Serbii i Rosji. Niejako na powitanie wydaliśmy zbiór jego najważniejszych prac pod tytułem *IDEA-IMMAGINE-TESTO. Studi sulla letteratura slavo-ecclesiastica* (Naumow 2004), w 2009 z grupką kolegów założyliśmy Wydział Slawistyczny Akademii Ambrożyjskiej w Mediolanie, wydający rocznik i oddzielne wydawnictwa, w których bierze on aktywny udział⁵. Od samego przyjazdu co roku aktywnie mi pomagał w organizacji Dni Cyrylo-Methodzkich na Trzecim Uniwersytecie w Rzymie, a w 2015, 2017 i 2019 zorganizował międzynarodowe konferencje cyrylometodzkie w Wenecji. To ostatnie spotkanie, poświęcone 1150-leciu śmierci św. Konstantyna-Cyryla, 800-leciu autokefalii Serbskiej Cerkwi i 500-leciu serbskiego prawosławnego drukarstwa w Wenecji (zob. „Crkvene studije” 15, 2018) skupia jak w soczewce najważniejsze zainteresowania Jubilata. Wcześniej odbyły się pod jego kierunkiem sympozja poświęcone biskupowi Josipowi Jurajowi Strossmayerowi, franciszkanom na Bałkanach i św. Paisjuszowi Chilendarskiemu. W 2009 w Niszu, gdzie Aleksander Naumow jest przewodniczącym Rady Programowej Międzynarodowego Centrum Badań nad Prawosławiem i gdzie zrodziła się imponująca inicjatywa światowej sieci naukowej Pax Byzantino-Slava, ukazała się staraniem Dragiszy Bojovicia jego książka *Staro i novo. Studije o književnosti pravoslavnih Slovena*. Inny wybór jego prac, staraniem Natalii Zapolskiej i Margarity Żiwowej, jest w druku w Moskwie i ukaże się lada miesiąc.

Jako wenecki profesor Naumow nie zerwał kontaktów z Polską, kontynuował opiekę nad seriami wydawniczymi, przyczynił się do powstania centrum badawczego Akademii Supraskiej wraz z jej rocznikiem *Latopisami*, wspierał organizację Spotkań Galicyjskich w Nowym Sączu⁶, brał udział w ważnych projektach naukowych (zwłaszcza *Kultura Pierwszej Rzeczypospolitej w dialogu z Europą. Hermeneutyka wartości*, Naumow 2017).

*

W bogatym dorobku naukowym Aleksandra Naumowa dominuje problematyka literatury i kultury cerkiewnosłowiańskiej traktowanej szeroko, z włączeniem nowożytnych kontynuacji średniowiecznych tradycji (poezja liturgiczna: służby, akatysty, Biblia jako inspiracja, nowi męczennicy atosey i in.), ale chyba zasadnicza uwaga jest poświęcona

⁴ *Święci Konstantyn–Cyryl i Metody patroni Wschodu i Zachodu*, red. A. Naumow, t. I–II, Kraków 2013; 254 s. i 338 s. (BDE 5/I-II); *Uczniowie apostołów Słowian: Siedmiu świętych mężów*, oprac. M. Skowronek, G. Minczew, Kraków 2010 (BDE 4).

⁵ „Slavica Ambrosiana”, 1/2010, 4/2013, 5/2015, 6/2016, 7/2017; „Studi cirilometodiani”. *Nell 1150° anniversario della missione tra gli Slavi dei santi Cirillo e Metodio* („Fonti e Studi”, 22, 2015).

⁶ Zob. *Krakowsko-Wileńskie studia slawistyczne*, t. 8, 2013; 9, 2014; 11, 2015; 12, 2017.

tradycjom prawosławnym na ruskich ziemiach państwa polsko-litewskiego. Ten temat widocznie przenosi Aleksandra w czasy odległych przodków, by w ich mądrości i wierności odnaleźć wzorzec trwania na granicy między prawosławiem i katolicyzmem, między chrześcijaństwem Wschodu i Zachodu.

Badanie tradycji ruskiej w Rzeczypospolitej stało się dla Naumowa badaniem jednego z regionów wspólnoty panprawosławnej. Od młodych lat brał udział w gorących nieraz dyskusjach nad stosunkiem tradycji ogólnej, łączącej do tradycji lokalnych (narodowych), broniąc stanowiska, że to, co łączy jest ważniejsze od tego, co dzieli na poziomie makro- i mikro-regionalnym.

W jego badaniach widać znakomite przygotowanie filologiczne, literackie, kulturowe, wypowiada się kompetentnie w zakresie paleografii i kodykologii, teologii i liturgiki, sztuki i muzyki. Warto podkreślić, że jego solidne kompetencje obejmują także folklor, historię nowożytnych literatur Słowian prawosławnych i komparatystykę literacką.

Znaczenie Naumowa nie ogranicza się tylko do badań naukowych, jest wychowawcą – jak go nazywają niektórzy: Mistrzem – licznej grupy uczniów, organizatorem życia naukowego, inspiratorem i życzliwym krytykiem. Od niego uczyli się oni patrzenia na Słowiańszczyznę okiem ojców założycieli sławistyki, ponad podziałami, przekonani, że każda obecna granica jest zbyt nowa. Otwierał oczy uczniom (a także kolegom) na szereg problemów, na niebezpieczeństwo separatyzmów i groźbę naukowej zaborczości, na radość obcowania ze słowem, obrazem i dźwiękiem.

W krótkiej notce bibliograficznej nie sposób powiedzieć wszystkiego, ponieważ mamy do czynienia z człowiekiem, który jest w nieustannym ruchu i w różnych kierunkach, tak że każda rzecz powiedziana o nim od razu staje się historią. Wiem dobrze, że on sam nie przywiązuje większego znaczenia do formalnych znaków uznania, ale widziałem, z jakim wzruszeniem odbierał najwyższe odznaczenie Bułgarskiej Akademii Nauk – medal im. Marina Drinowa (2009) i doktorat honorowy Uniwersytetu Sofijskiego im. Św. Klimenta Ochrydzkiego (2014). Rzadko wspomina o państwowych odznaczeniach (Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski i in.), ale przyjemność mu sprawiły nagrody i medale bezpośrednio związane z obiektami jego zainteresowań badawczych: Księcia Konstantego Ostrogskiego, Św. Cyryla Turowskiego, Św. Nestora Kronikarza, ale także Św. Brata Alberta – Adama Chmielowskiego, czy ostatnia: Nagroda i medal im. Zygmunta Glogera.

Połączyła nas pół wieku temu filologia, miłość do literatury cerkiewnosłowiańskiej, mieliśmy wspólnych nauczycieli, wspólne projekty naukowe, obchodzimy wspólne jubileusze⁷. Ale podstawą była braterska przyjaźń, która przez cały ten czas nas umacniała, pozwalała dzielić wszystkie radości i zmartwienia. A to jest w życiu najważniejsze.

⁷ Zob. wspólny tom jubileuszowy „Starobalgarska literatura” 41–42, Sofia 2009.